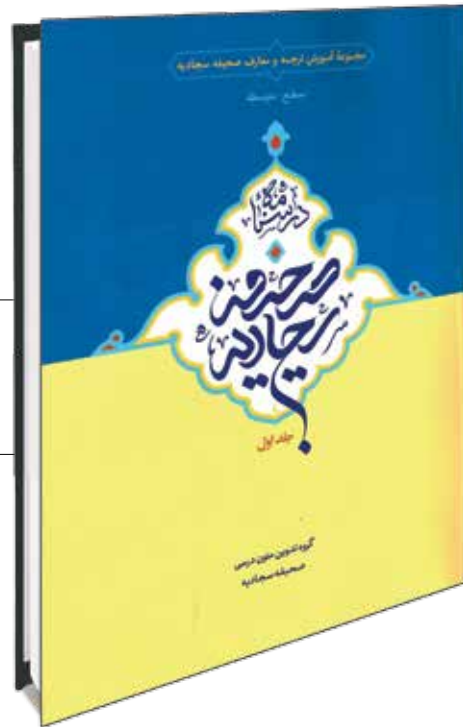

مهجوریت زدایی از زبور آل محمد

نگاهی به کتاب «درس‌نامه صحیفه سجادیه»

اشاره

درس‌نامه صحیفه سجادیه که زیر مجموعه آموزشی ترجمه و مفاهیم صحیفه سجادیه قرار دارد، تلاشی درخور توجه در راستای تبیین و ترویج معارف عالی صحیفه سجادیه است. این اثر یکی از بهترین آثار در مجموعه درس‌نامه است که از کتاب‌سازی عالی برخوردار است و معیارهای جذب دانش‌آموز و دانشجو در راستای برقراری ارتباط مؤثر مخاطب با کتاب را دارد.

نمونه‌ای از یک کار موفق گروهی

این اثر نمونه قابل توجهی از کار جمعی و شورایی موفق است که می‌تواند الگویی عینی باشد برای سایر نویسندگان و مؤسسات، که ببینند انجام کار به صورت شورایی و گروهی چگونه کیفیت کار را از جهات متعدد افزایش می‌دهد. این درس‌نامه از ابعاد گوناگونی می‌تواند مورد ارزیابی قرار گیرد. در این نوشتار، اثر مذکور صرفاً از جهت اهدافی که برای آن تعیین شده است، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد تا مشخص شود اهداف مد نظر چه اندازه تحقق یافته است و اثر در مسیر دست یافتن به این اهداف، از چه مزایا و معایبی برخوردار است. کتاب دارای یک مقدمه است که در آن از اهداف، محتوا و ویژگی‌های درس‌نامه سخن رفته است. در قسمت اهداف، ارائه بخشی از معارف صحیفه، ایجاد رغبت در صحیفه‌آموزان و آموزش شیوه تدریس به‌عنوان سه هدف اصلی بیان شده است. همان‌طور که در پشت جلد کتاب توضیح داده شده است، مخاطب این کتاب دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم و

دانشجویان هستند. بحث ما در اینجا درباره سه هدفی است که در مقدمه کتاب بر آن‌ها تأکید شده است.

هدف اول: ارائه بخشی از معارف صحیفه

موضوعاتی که در این بخش ارائه شده از این قرار است. درخواست فقط از خداوند، تعریف بنده و تسلیم در برابر خداوند، تقدیر معیشت، شکر در برابر مصیبت، عذرخواهی بابت کوتاهی‌ها، دعا و نیکی به پدر و مادر و فرزند، پناه بردن به خداوند از شر شیطان و یاد مرگ. به صورت خلاصه موضوعات پانزده درس در توحید، اخلاق و معاد بیان شده است. هرگاه بخواهیم بخشی از کتابی را برای کسی ارائه کنیم در مرحله اول شایسته‌ترین کار این است که به نیاز مخاطب و حال او توجه کنیم و بخشی را ارائه کنیم که مورد نیاز و توجه اوست. همان‌طور که مشخص است تألیف کتاب درسی و آموزشی در آموزش و پرورش براساس «راهنمای برنامه درسی»^۱ صورت می‌گیرد. راهنمای برنامه درسی نیز زنجیره پیوسته‌ای از مفاهیم از دوره ابتدایی تا متوسطه اول و در نهایت متوسطه دوم است. مفاهیمی که در دوره ابتدایی بیان می‌شود، در متوسطه اول پیگیری و در متوسطه دوم کامل و نهایی می‌شود.

در مقدمه این کتاب سخنی از راهنمای برنامه درسی‌نامه وجود ندارد و گویا چنین چیزی وجود خارجی ندارد. ممکن است در ذهن کسانی که به تهیه چنین درس‌نامه‌ای همت گمارده‌اند، ساختاری وجود داشته باشد ولی نسخه مکتوب آن فعلاً دیده نمی‌شود. فقدان راهنمای برنامه موجب می‌شود در روند کار

سلیقه‌های فراوانی اعمال شود و بالطبع خروجی تألیف حالت آموزشی خود را از دست بدهد که گاه شواهدی از این مطلب را در این کتاب شاهد هستیم.

سؤالاتی که درباره هدف اول وجود دارد این است که بخش ارائه شده از صحیفه سجاده در این کتاب (متوسطه) با کتاب‌های قبل و بعد (مقدماتی و عالی) مجموعه چه نسبتی دارد؟ آیا ارتباطی دارند یا اینکه آن دو کتاب نیز به صورت مستقل نوشته می‌شود؟ این بخش‌ها برای تأمین کدام بخش از نیازهای مخاطب انتخاب شده است و آیا برای انتخاب این بخش‌ها نیازسنجی خاصی صورت گرفته است؟ در این باره در مقدمه کتاب توضیحی وجود ندارد. نداشتن سیر منطقی برای مطالب و صرفاً انتخاب بخشی از ادعیه نمی‌تواند توجیه‌کننده چینی‌شی این چینی باشد. در پایان بررسی این هدف می‌توان گفت صرف بیان اینکه «ارائه بخشی از معارف صحیفه» اولین هدف این کتاب است خود جای تأمل دارد؛ چرا که می‌توان کل صحیفه را عرضه کرد، نه بخشی از آن را. ارائه بخشی از صحیفه باید دلیل موجهی داشته باشد تا ما را قانع کند که این انتخاب بهتر از ارائه کل کتاب است.

هدف دوم: ایجاد رغبت در صحیفه‌آموزان

در هدف دوم موضوع رغبت بیان نشده است. آیا منظور ایجاد رغبت در خواندن خود صحیفه است یا رغبت نسبت به معارف اسلامی است. اگر رغبت به خود صحیفه باشد این هدف با توجه به اجزای درس‌ها چندان حاصل نمی‌شود. همچنین با توجه به هدف ائمه علیهم‌السلام در بیان ادعیه و خصوصاً ادعیه امام سجاد علیه‌السلام، خود دعا هدف نیست بلکه دعا وسیله‌ای است تا از آن طریق معارف عالی اسلام آموزش داده شود. بنابراین هدف بایستی ایجاد رغبت در صحیفه‌آموز نسبت به معارف اسلامی باشد که هدفی مورد توقع انبیا و اولیا نیز هست.

با توجه به این که هدف این درس‌نامه خود صحیفه و مطالعه و درک مطلب آن است، احتمال دوم بودن هدف بسیار مورد تردید قرار می‌گیرد. این همان اشکالی است که در بخش قبلی نیز به آن اشاره شد که درس‌نامه سیر موضوعی خاصی ندارد و این طبیعت ادعیه صحیفه است که در یک دعا موضوعات متعددی بیان می‌شود و منظور امام علیه‌السلام نیز بیان این موضوعات در قالب این دعا بوده است؛ ولی الان ما با مخاطبی مواجه هستیم که نیازهای متفاوتی دارد و در شرایط متفاوتی زندگی می‌کند؛ بنابراین متن صحیفه باید به نحوی عرضه شود که نیاز او را برآورده نماید. در جهت حل این مشکل شاید این راهکارها بتواند راهگشا باشد:

الف. دسته‌بندی موضوعی ادعیه صحیفه: اگر ادعیه صحیفه مبارکه سجاده به صورت موضوعی ارائه شود؛ یعنی در بندهای مختلف ادعیه تقطیع صورت گیرد، در این صورت در یک موضوع خاص می‌توان به جمع‌بندی دست یافت و این امر می‌تواند موجب ایجاد تعامل و رغبت در مخاطب جهت پیگیری موضوع شود. البته این امر نیز آسیب‌های خاص خود را دارد که

اینجا جای ذکر آن نیست.

ب. بیان موضوعی دیدگاه‌های امام سجاد علیه‌السلام: در این صورت صحیفه محوریت خود را از دست می‌دهد و می‌توان از سایر منابع روایی نیز در بیان موضوعی خاص از دیدگاه امام سجاد علیه‌السلام بهره برد که این امر نیز جذابیت‌های خاص خود را دارد و در عین حال آسیب‌هایی نیز به دنبال دارد که باز جای بحث آن در این نوشتار نیست.

همان‌طور که بیان شد اجزای درس‌ها رغبت لازم را در خواننده ایجاد نمی‌کند. توضیح این مطلب نیازمند بیان بخش‌های مختلف هر درس است که در اینجا به اجمال بیان می‌شود:

● **متن عربی دعا به همراه ترجمه:** یکی از زیباترین کارهایی که در این کتاب صورت گرفته این است که متن عربی دعا دقیقاً در مقابل ترجمه آن آمده است و این امر استفاده از دعا را بسیار آسان می‌کند. این نکته نشانگر این است که مؤلفان محترم با متون آموزشی آشنایی خوبی دارند. علاوه بر این با استفاده از ترجمه‌های موجود، ترجمه بسیار خوبی از متن صحیفه صورت گرفته است.

● **نمایی از دعا:** در این بخش محتوای کلی دعا به صورت چند سؤال مطرح شده است؛ ابتکاری جالب که در عین حال که محتوای کلی دعا بیان می‌شود، در مخاطب رغبت ایجاد می‌کند تا جواب این سؤالات را در دعا بیابد.

● **واژگان مهم:** بهتر بود به جای عبارت واژگان مهم عبارت واژگان مشکل می‌آمد؛ چون در این بخش تلاش این است که واژگان مشکل بیان شود تا مخاطب ترجمه آن‌ها را از متن ترجمه دعا بیابد و با نوشتن در ذیل واژه آن را فراگیرد؛ وگرنه لزوماً این واژگان، واژگان مهم نیستند و واژگان مهم‌تری به دلیل آشنا بودن مخاطب و به عبارت بهتر آسان بودن واژه برای مؤلفان نیامده است. این بخش اولین گام رغبت‌زدایی است. گامی که در آن مخاطب را مجبور به حفظ واژگانی کرده‌ایم که او را از هدف اصلی کتاب دور می‌سازد. هدف یاد گرفتن زبان عربی نیست بلکه استفاده از محتوای صحیفه است تا در او رغبت ایجاد شود.

● **شرح واژگان:** در این بخش تعدادی واژه از درون دعا استخراج شده و با بیان نکات ادبی عربی توضیح داده شده است. در مقدمه کتاب گفته شده است که این واژگان براساس جدید و مشکل بودن انتخاب می‌شوند، ولی واقعیت این است که اولاً این دو معیار در انتخاب واژگان رعایت نشده است و واژه‌های جدیدتر و مشکل‌تر از آن هم در متن وجود دارد که به آن‌ها توجه نشده است. ثانیاً این کار با هدف سازگاری ندارد؛ چرا که هدف ایجاد رغبت است و نه آموزش زبان عربی، و ایجاد رغبت هم صرفاً با فراگیری زبان عربی میسر نمی‌شود.

● **شرح دعا:** در این بخش به شرح بخش‌هایی از دعا که ممکن است ابهام داشته باشد، پرداخته شده است. اینکه کدام بخش از دعا نیاز به توضیح دارد، با معیار خاصی انتخاب نشده است که این باز به نداشتن راهنمای برنامه و عدم شناسایی کامل مخاطب و توجه به نیازهای او صورت گرفته است. در این

بخش برخی مطالب، مورد بی‌مهری واقع شده و برخی نیز بسیار بسط داده شده است. علی‌رغم اینکه در مقدمه گفته شده است که از شروح صحیفه و سایر منابع اسلامی در این بخش استفاده خواهد شد، میزان استفاده قابل توجه نیست و مطالب فراوانی بدون منبع آورده شده است که گاه طویل و ملال‌آور شده‌اند. نکته بسیار مهمی که در این بخش وجود دارد، این است که اصل دعا در این بخش مورد غفلت واقع شده و هیچ‌گاه گفته نشده است که چرا این موضوعات در این دعا آمده‌اند و چه ارتباطی با هم دارند؟ چرا امام علیه‌السلام مطلب را با این مقدمه شروع کرده است و با این فروعات ادامه داده و این‌گونه به پایان رسانده است؟ واژگانی که این مفاهیم را بیان کرده‌اند چه ارتباطی باهم دارند؟ ... سؤالات فراوان دیگری که صرفاً از توجه به ساختار متن دعا بر می‌آید.

در این بخش، دعا به فراموشی سپرده می‌شود و هر دعا بهانه طرح موضوعاتی گاه پراکنده می‌شود که از نظر مؤلف یا مؤلفان مهم است. تکه تکه بودن موضوعات و طرح پراکنده و بی‌ارتباط آن‌ها با یکدیگر، موجب سردرگمی مخاطب و دور شدن او از متن اصلی دعا می‌شود. در واقع در این قسمت، علی‌رغم تصور، دعا مغفول واقع می‌شود و بیان برخی مطالب اولویت می‌یابد که البته دعا در بیان آن‌ها کمک خوبی می‌کند. بنابراین، این رویه برخلاف هدف رغبت‌انگیزی است. زیبایی دعا با این نحوه از شرح و بیان، از چشم صحیفه‌آموز دور می‌ماند و در نتیجه رغبتش نسبت به آن برانگیخته نمی‌شود. زیبایی دعاها، صرفاً در یک عبارت جزئی از دعاها نیست بلکه کلیت دعاست که موجب شود مخاطب به آن جذب شود؛ وگرنه عبارات فراوان و مفصل‌تری از ائمه درباره این موضوعات وجود دارد که بهتر از عبارات دعا، این موضوعات را بیان کرده است.

● **رواق اندیشه:** در این بخش به شبهات خاصی که ممکن است از متن دعا به ذهن مخاطب راه یابد، پاسخ داده می‌شود.

● **قرائت و درایت:** این قسمت آموزشی نیست و برای مطالعه مخاطب قرار داده شده است. در این بخش تکمله دعا می‌آید که یا از همان دعایی است که در ابتدای درس آمده است و یا از سایر ادعیه در موضوع همین دعا انتخاب شده است. این بخش به اضافه بخش قبلی، حالت بلا تکلیفی کتاب را به خوبی نشان می‌دهد؛ همان‌طور که بیان شد مشخص نیست در این درس نامه محور دعاست یا موضوع است. گاهی دعا تکمیل می‌شود و گاهی نیز برای تکمیل موضوع این بخش اضافه شده است. اگر محور درس‌ها دعا می‌بود، نباید در شرح دعا آن‌گونه که بیان شد، بحث می‌شد و اگر محور درس‌ها موضوع بود نباید صرفاً از یک دعا استفاده می‌شد. باید برای تکمیل بحث از ادعیه مختلف استفاده لازم صورت می‌گرفت.

● **حفظ دعا:** در این بخش از مخاطب خواسته می‌شود تا بخشی از دعای درس را حفظ کند. حفظ دعا و استفاده از آن در مناجات و نمازها امری بسیار پسندیده و شایسته است. نکته‌ای که در اینجا وجود دارد این است که همان‌طور که بیان شد دعای امام علیه‌السلام یک مجموعه به هم پیوسته است که

دارای مقدمه و متن و جمع‌بندی است و تقطیع آن به این نحو شاید هدف دعا را از جهت جامع بودن برآورده نسازد و چه بسا خود آسیب به دنبال داشته باشد.

● **پرسش و تمرین:** در این قسمت ارزشیابی از مخاطب صورت می‌گیرد. ارزشیابی صورت گرفته در این بخش دارای دو قسمت اساسی است؛ یکی ادبیات عرب و دیگری معارف اسلامی. در قسمت اول درباره ترجمه واژگان و ترکیب آن‌ها سؤال می‌شود که تقریباً نیمی از ارزشیابی است و در قسمت دوم درباره معارفی که در درس مورد بحث (و بیشتر در بخش شرح دعا) صورت گرفت، سؤال می‌شود. می‌توان گفت ارزشیابی صورت گرفته ارتباطی با هدف، که همان ایجاد رغبت است، ندارد و حتی در مقابل آن است. هدف ایجاد رغبت به صحیفه بوده، در صورتی که در ارزشیابی که بخشی از فرآیند آموزش است، این مطلب مشاهده نمی‌شود.

● **مطالعه و پژوهش:** این بخش ناظر به فعالیت‌هایی است که مخاطب می‌تواند خارج از کلاس درس به صورت فوق‌العاده در راستای مفاهیم درس انجام دهد. نکاتی که درباره بند فوق گفته شد در این بخش نیز صادق است.

هدف سوم: آموزش شیوه تدریس

همان‌طور که در بررسی دو هدف قبلی و بررسی بندهای مختلف درس مشخص شد، هیچ کدام از بخش‌های درس‌ها متکفل آموزش شیوه تدریس در صحیفه سجادیه نیست. شاید گفته شود بخش «نمایی از دعا» که به صورت پرسشی بیان شده است مخاطب را به تفکر و تدبیر در ادعیه وامی‌دارد، ولی واقعیت این است که کارکرد این بخش خلاصه کردن محتوای دعا در قالب سؤال و همچنین پرسشگرانه نگاه کردن به دعاست تا به محتوای آن بیشتر توجه کند، لذا آن انتظاری که از تدبیر و آموزش دادن تدبیر وجود دارد، در این بخش تأمین نمی‌شود.

با توجه به بررسی صورت گرفته از سه هدف برشمرده شده در کتاب، مشخص می‌شود که هر سه هدف با نقص‌های فراوانی تأمین می‌شود؛ به حدی که می‌توان حدس زد کتاب در ابتدا تألیف و بعد اهداف آن تعیین شده است. این گفتار مستلزم دور نیست؛ چرا که تألیف اولیه نیز هدف یا اهداف خاصی داشته است ولی تماماً منطبق بر این اهداف نبوده است.

کارهای خوب و موفق الزاماً خالی از نقص یا اشکال نیستند. مهم این است که برای زدودن آن اشکالات به صورت مستمر تلاش کنیم. امید می‌بریم این نقص‌ها در کتاب‌های دیگر این مجموعه به حداقل‌ترین اندازه ممکن کاهش یافته باشد.

پی‌نوشت

۱. با توجه به این که این کتاب از سوی آموزش و پرورش مورد داوری قرار می‌گیرد بالطبع معیارهای این وزارتخانه در این ارزیابی مدنظر قرار دارد و اینکه کتاب چقدر قابلیت تدریس در دانشگاه‌ها را دارد، به عهده کارشناسان وزارتخانه علوم و تابع معیارهای آن وزارتخانه است.